

7. Tereshhenko, V., 2007. 'Derzhavotvorec' Mykyta Shapoval (The state builder Nikita Shapoval)', *Donec 'kyj visnyk Naukovogo tovarystva im. Shevchenka*, Donec'k, T.19, 132 s.

8. Tereshhenko, V.T., 2000. 'Mykyta Shapoval – veleten' iz Donbassu (Nikita Shapoval is a giant from Donbass)', *Artemivs'k*, s.7.

9. 'Ukrai'ns'ka hata [Elektronna kopija]: [lit.–gromad. ukr. misjachnyk] (Ukrainian Hut [E–copy]: [summer–communities. ukrainian month]): Kyi'v, 1909 (NBU im. Jaroslava Mudrogo). T.5: – 1912 (Kyi'v: NBU im. Jaroslava Mudrogo, 2015).

10. 'Ukrai'ns'ka hata [Elektronna kopija]: [lit.–gromad. ukr. misjachnyk] (Ukrainian Hut [E–copy]: [summer–communities. ukrainian month]): Kyi'v, 1909 (NBU im. Jaroslava Mudrogo). [10–12]: – [1910] (Kyi'v: NBU im. Jaroslava Mudrogo, 2015).

11. 'Ukrai'ns'ka hata [Elektronna kopija]: [lit.–gromad. ukr. misjachnyk] (Ukrainian Hut [E–copy]: [summer–communities. ukrainian month]): Kyi'v, 1909 (NBU im. Jaroslava Mudrogo). [T.8, №1–6]: – 1914 (Kyi'v: NBU im. Jaroslava Mudrogo, 2015).

12. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vladny ta upravlinnja Ukrainy (Central State Archive of the Supreme Governance and Management of Ukraine)', F.3565.

13. Tam samo (Ibid), F.3563, Op.1, Spr.5.

14. Chumachenko, O.A., 2002. 'Gromads'ko–politychna dijial'nist' Mykyty Shapovala. Avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 (Public–political activity by Nikita Shapoval. Author's abstract. dis Cand. is Sciences: 07.00.01)', *Kyi'v. nac. un–t im. T. Shevchenka*, K., 20 s.

15. Shapoval, M., 1921. 'Revoljucijnyj socializm na Ukraini' (Revolutionary Socialism in Ukraine)', *Viden'*.

16. Shapoval, M., 1923. 'Vijs'ko i revoljucija (Sociologichnyj narys) (Army and revolution (Sociological essay))', *Praga; L'viv*.

17. Shapoval, M., 1934. 'Mizhnacional'ne stanovyshe ukrai'ns'kogo narodu (International position of the Ukrainian people)', *Praga*, s.47.

18. Shapoval, M., 'Bil'shovyzm i Ukraini'na (Bolshevism and Ukraine)', s.21.

19. Shapoval, M., 'Velyka revoljucija i ukrai'ns'ka vyzvol'na programa... (The Great Revolution and the Ukrainian Liberation Program ...)', s.267.

20. Shapoval, M., 'Cherez desjat' rokov (do problem suspil'noi' struktury Ukrainy) (1927) (Ten years later (to the problems of the social structure of Ukraine) (1927))'.

Marchenko A. I., postgraduate student, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), marko001@ukr.net

M. Shapoval in the struggle for the preservation of Ukrainian national identity and the revival of statehood

The role of M. Shapoval as one of the co–authors of IV Universal, the Minister of Land Affairs at the Directorate, a scientist, public figure who had a significant influence on the development of Ukrainian unity and statehood during revolutionary events was researched.

Keywords: M. Shapoval, scientist, nation, national idea, catholicity, state, emigration, Central Council, UNR, Directory.

* * *

УДК 94:329:329.79(477.64–2)«1910/1920»

Савченко І. В.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін, Запорізький національний університет (Україна, Запоріжжя), savchenkoiryna2017@ukr.net

«Жіноче обличчя» більшовицької партії на Запоріжжі кінця 1910–х – 1920–х рр.

Дана стаття присвячена розкриттю колективного портрету жінок–комуністок Запорізького краю кінця 1910–х – 1920–х рр. Для реалізації завдань дослідження було використано біографічний, просопографічний та порівняльний методи. В дослідженні було визначено, що формування жіночого складу партії більшовиків на Запоріжжі відбувалося у два етапи. Жінки, що належали до першого етапу (кінець 1910 – початок 1920–х рр.) були більш самостійними у формуванні своїх політичних біографій, та мали своєму складі чимало представниць з інших губерній та Росії. На другому етапі жінки залучалися в рамках реалізації радянського емансипаційного проекту.

Ключові слова: Запоріжжя, КП(б)У, жінки, радянська емансипація.

Питання представництва жінок у більшовицькій партії вже в період активізації їх боротьби за владу кінця 1910–х рр. отримало політико–регулятивне забарвлення. В цей час більшовики, намагаючись якнайшвидше розширити свій вплив, та відчуваючи нестачу кадрів, все більше приділяли уваги залученню жінок до участі у своїх кампаніях. З отриманням ними державної влади було розгорнуто програму з залучення жінок до компартії у рамках активно презентованої політики з «вирішення «жіночого питання».

Однак жіноче представництво у складі більшовицької партії на Запоріжжі, як і в цілому в Україні, у 1920–х рр. було досить обмеженим. Не дивлячись на політику радянського керівництва, на території Запорізького округу на кінець 1920–х рр. серед членів КП(б)У нараховувалося лише 10% жінок [12]. Та все ж, це був «відчутний відсоток». Членство в КП(б)У, попри певні «преференції», ставило і досить жорсткі вимоги, вимагаючи від жінок відмови від життя за унормованими практиками. При цьому Запорізький край належав до регіонів України з усталеним традиційним гендерним розподілом соціальних ролей, тож на такі зміни могли наважитися не всі жінки. Водночас залучення до партійних лав змінювало і самих жінок, накладаючи поведінкові, «статусні» рамки на їх особистість, вимагаючи певного протиставлення себе решті суспільства.

Дослідження формування складу КП(б)У 1920–х рр. на сьогодні має представницький доробок, який охоплює різноманітні аспекти даного питання [8; 15]. Проте висвітлення саме історії жінок у складі КП(б)У, їх соціального складу, життєвих стратегій не було виокремлено сучасними дослідниками партійної номенклатури. Більшу увагу даним питанням приділили дослідники з гендерної історії [6; 7; 9; 11], зокрема, у розкритті реалізації більшовицьких емансипаційних практик, висвітленні політичних портретів «хедлайнерок» комуністичної партії; та, створення колективного портрету жінок–комуністок все ж не стало предметом комплексних досліджень.

Метою нашої статті є аналіз соціально–психологічного типу жінок, які входили до складу більшовицької партії на Запоріжжі у кінці 1910–1920–х рр., висвітлення особливостей побутування, кар'єрного зростання їх у партійному середовищі.

Кінець 1910–х – 1920–ті рр. були часом, коли існували досить різні практики як залучення жінок до компартії, так і діяльності в ній. Однак, при всьому «біографічному розмаїтті» можна побачити певну подібність серед життєвих шляхів, перших кроків політичної соціалізації та партійних кар'єр жінок–комуністок. Виразно виокремлюються дві «хвилі» у формуванні жіночого складу компартії на Запоріжжі кінця 1910–1920–х рр., кожна з яких мала свої «типові сценарії» залучення жінок до компартії та їх подальшої діяльності.

У першій половині 1920–х рр. на Запоріжжі наповнення складу більшовицької партії переважно відбувалося жінками, формування яких як партійок відбувалося за часи боротьби більшовиків за владу у 1917–1921 рр. Революційні події дали можливість «проявити» себе в м. Олександрівську (з 1921 р. – Запоріжжя) жінкам, які прагнули реалізації власних амбіцій, і стати в авангарді радянських емансипаційних

практик в регіоні. Під впливом Олександри Коллонтай у 1919 р. в Олександрівську було створено жіночу комісію при парткомі з агітації та пропаганди серед робітниць – більшовицьку жіночу організацію. Але з приходом до міста загонів Никифора Григор'єва, жінок, аби якомога більше людей залучити до захисників більшовицької влади, терміново почали вчити стріляти та виконувати роботу медсестр. Надалі жінки мали приймати участь вже у дуже різних за своїм значенням та відповідністю гендерним нормативам практиках: «приймати участь у облавах і ... готувати на всіх чай» [9].

Однак рух жінок до лав більшовицької партії не був масовим, тож їх було порівняно небагато. У першій половині 1920-х рр. на Запоріжжі серед комуністок, окрім місцевих жінок, з'являлися представниці і з інших регіонів України, Росії, інколи Білорусії (в автобіографіях місцем початку партійного зростання зазначаються Брест–Литовськ, Новгородська губернія, Петербург тощо) [1; 2; 3; 5; 16]. Кадровий партійний «дефіцит» у краї і прагнення партійно–владних структур до русифікації партійного складу в Україні початку 1920-х років дали свої результати. Тож частина більшовичок «першої хвилі» за своїм походженням та початковою партійною діяльністю не були пов'язані з Запоріжжям. Цьому сприяло й те, що період 1917–1921 рр. з його революційними подіями, радянсько–українською війною потребував значних «географічних перемішень» комуністів у зв'язку з їх діяльністю, і жінки не були виключенням.

Жінки–комуністки (як і чоловіки) кінця 1910 – початку 1920-х рр. не завжди починали свою політичну діяльність з більшовицької партії, що довго не належала до впливових. В окремих біографіях зазначається про участь в анархістських організаціях. У 1917–1921 рр. потенційні та вже прийняті до компартії жінки приймали участь та організували страйки, виконували роль медичних сестер (санітарок) в частинах Червоної армії, займалися агітаційною роботою, очолювали перші жінвідділи [1; 2; 3; 5; 16]. Такі життєві шляхи створювалися і водночас «створювали» сильних особистостей, часто також привчаючи їх до маскулітних норм поведінки. Ці жінки були активними, емоційними, здатними до рішучих дій та амбітними. Водночас «служіння» інтересам більшовицької партії в часи воєнного комунізму, перебування у центрі подій радянсько–української війни, формували в них очевидну жорсткість, інколи жорстокість.

Шляхи залучення та перебування жінок у партії в ці роки проектуються через біографії окремих жінок. Досить типовою для комуністок «першої хвилі» була біографія Рясної Олександри. Її дитинство пройшло в Калантирівці (район м. Олександрівська). Одним із найсильніших емоційних вражень стали для неї події революції 1905–1907 рр., в яких приймав участь її батько. Тоді вона, маленька дівчинка, стала свідком погромів та вбивств під час повстання в Олександрівську. У 1912 р. батько помер від холери, і родина залишилася без годувальника. Та матері якимось дивом вдалося забезпечити навчання дочки у гімназії. Там Олександра натерпілася чимало знущань від однокласниць з більш заможних родин за свій бідний одяг, що сприяло формуванню «класової ненависті». З Лютневою революцією 1917 р. вона з готовністю

кардинально змінила своє життя, кинувши навчання в останньому класі гімназії і поринувши в «революційний вихор». Олександра знайомиться з анархістами, і їх програми відповідали її емоційному стану, тож вона дні і ночі проводила на мітингах, не розбираючись повністю в політичній ситуації, але психологічно не маючи можливості стояти осторонь. Після Жовтневого перевороту Олександра дізналася, що є і інші партії, зокрема більшовики. У 1918 р. вона вступила до Червоної армії діловодом та санітаркою, викликаючи своєю присутністю подив у чоловіків (хоча перебування в червоноармійських частинах було поширеним етапом партійної соціалізації серед жінок). Вона потрапляла у полон до німців, але врешті знову опинилася в частині Червоної армії. Надалі не неї чекала довга ланка різних цивільних посад, вступ до комуністичної партії і врешті, їй навіть вдалося закінчити курси по політпідготовці у Москві, після чого вона займалася пропагандистською діяльністю, у 1923 р. осідаючи знову на Запоріжжі [14, арк. 4, 4зв].

До «титульних» біографій «засланих» належить історія Ванькової Ніни. Вона походила з Новгородської губернії, родини селян, працювала вчителькою у сільській школі. Навколишнє розмірене сільське життя нібито не сприяло формуванню в ній «революційного духу». Але його спокій порушували брати, які мешкали в Петербурзі, і по відвідинах ознайомлювали її з політичним життям столиці, яке, вочевидь, цікавило і турбувало дівчину. Після Лютневої революції Н. Ванькова розпочала політпросвітницьку роботу, але на селі їй вже було затісно, тож вона переїхала до міста Череповця. Але тут її спіткало розчарування – Череповець виявився «маленьким міщанським містом» (за оцінкою самої Н. Ванькової), що дуже швидко стало їй затісним. З політичних партій в ньому більш–менш впливовими були есери, вплив же РСДРП(б) у місті був мізерним, але більшовики приваблювали дівчину більше, і вона приймала участь у кампаніях, що ними зорганізовувалися. Та все ж для кристалізації політичного світогляду цього виявилось не досить, і восени вона поїхала працювати за фахом у наступну сільську школу. Та, в село, де вона вчителювала, почали масово повертатися солдати з фронтів, – сегмент населення, де вплив більшовиків був чи не найвищий, і у спілкуванні з ними вона остаточно переконалася у правоті програм більшовицької партії.

Після Жовтневого перевороту Н. Ванькова без особливих вагань кинула школу і поїхала до Петрограду. Разом з одним з братів вона відправилася в Казань, куди той був відправлений для «выкачки хлеба» (Н. Ванькова) [5, арк. 5]. Там і вступила до РКП(б). Почавши свою кар'єру в окружному військовому комісаріаті, Н. Ванькова розгорнула активну діяльність і в 1919 р. стала очільницею губернського жіночого відділу. Надалі в її кар'єрі були численні посади – членкиня міськради, завідувачка відділу Охматдиту, інструкторка при відділі робітниць ЦК РКП(б); також участь у різноманітних комісіях та конференціях і т.д. Москва, Казань, Ростов–на–Дону – зі змінами посад змінювалися міста. Вона була потрібна, по неї зверталися. Врешті, вона мала захоплююче життя з відчуттям власного значення. Провідною лінією діяльності стала робота з жінками, в якій Н. Ванькова була найбільш успішна і затребувана.

У 1922 р. вона переїхала до Катеринославської губернії, обійнявши посаду заступниці завідуючої губжінвідділом, згодом почала працювати у Запорізькій окрузі. Щоправда, з часом їй ця робота набридла, бо вже не надавала бажаного у кар'єрному зростанні. Н. Ванькова навіть почала відверто грубити жінкам, демонструючи, як їй набридло все пов'язане з вирішенням «жіночого питання». Та проте, у партхарактеристиці вона визначалася як відповідальний працівник, яка вміє підбирати і організувати кадри [5, арк. 6].

В такому швидкому, насиченому подіями кар'єрному зростанні формувалися справжні партійні функціонерки. Звичайно, не всі комуністки «першої хвилі» мали такі показові (успішні) партбіографії. Не для всіх участь у подіях 1917–1921 рр. надала такі очевидні бонуси, і проходила настільки вдало. Частина цих жінок, особливо ті, що приймали участь у військових кампаніях, отримували фізичні та психологічні травми, що відбивалися на їх нервовій системі і в мирний час. Показовою в цьому є доля Г. Томашевської, уродженки Керчі, більшовички з 1920 р. Майже всю радянсько–українську війну вона пропрацювала санітаркою при різних військових частинах, на фронті заразилася тифом, довгий час хворіла, почавши знову працювати санітаркою, потрапила в полон частин Врангеля, де над нею всіляко знущалися. Їй вдалося вирватися, та нервова система не витримала всіх навантажень, і у партхарактеристиці зазначалося, що вона – «нервно больной человек, необходимо систематическое лечение» [16, арк. 228].

Близькість до військових кампаній, участь у воєнізованих структурах привчали окремих жінок до зброї як до засобу вирішення конфліктів, до відсутності страху вбивства. У 1923 р. бюро окружкомом Бердянської організації розглядав випадок, коли кандидатка в члени компартії М. Радковська у відповідь на домагання В. Іванова без вагань схопила свій браунінг і почала стріляти по ньому, не влучила, а коли він від неї побіг, погналася за ним з кортиком, вимагаючи, щоб той зупинився [17, арк. 1–4]. Всі залишилися живими, і потім надавали суперечливі пояснення. Довелося також пояснювати і факт розпивання компанією, яка складалася з декількох комуністів, пів–відра вина, не дивлячись на заборону вживання спиртних напоїв.

«Друга хвиля» формування жіночого складу компартії мала менш органічний характер і більший ступінь «зрежисованості» радянською владою. Одним з провідних завдань політики з вирішення «жіночого питання» було залучення жінок до комуністичної партії, що неодноразово підкреслювалося в програмних документах. Був випрацьований дієвий механізм для «рекрутчини», основна роль в якому відводилася жінвідділам та зорганізованим ними делегатським зібранням. В різноманітних циркулярних документах постійно підкреслювалося, що кінцевою метою делегатських зібрань, та й взагалі проведення роботи з жінками є залучення їх до партії. Їх залучали.

Делегатки, учасниці різноманітних кампаній, врешті, самі жінорганізаторки та нові працівниці жінвідділів поповнювали ряди КП(б)У на Запоріжжі. Традиційно прийом в партію жінок приурочувався до 8 березня. У звіті Запорізького окржінвідділу за 1924 р. так і зазначалося: «преподносим в партію по городу

5 человек, а всего 40 человек» [13; 7]. Щоправда, з часом прийом до партії традиційно для радянської політичної системи перетворювався на гонитву за показниками.

Ці жінки були більш залежними у своєму становленні від радянської влади, ніж їхні попередниці, які завдяки участі у політичній боротьбі кінця 1910–х рр. були в рядах «творців» системи. Соціалізація дівочого віку партійок «другої хвилі» більш спиралася на можливість, що надавала радянська влада. Перебирання на себе компартією ролі «соціального ліфту» (хоч і з прихованими гендерними обмеженнями) робило більш привабливим членство в її рядах, одночасно посилюючи прагматичні розрахунки «нового покоління». Але при цьому жінки відчували і на собі вплив радянської пропагандистської машини, часто щиро вірячи у правильність політичної системи.

До цього покоління належала Ольга Брусько. Вона народилася у Запоріжжі, батько її помер, коли вона була маленькою, і їй довелося працювати з восьми років, щоб допомагати матері. Вона вийшла заміж, чоловік її живим повернувся з фронту, і родина переходить на утримання чоловіка. Згодом Ольга потрапила до делегатських зборів і стає активісткою. З 1924 по 1929(!) була делегаткою, також була членкинею КНС, різноманітних організацій тощо. Логічними подовженнями такої «кар'єри» стає заява до партії [16, арк. 236].

Більшість партійок були вихідцями з міст або містечок, рідше – з села, з неможливих родин. Переважно мали невисокий рівень шкільної освіти (особливо ті, що прийшли у партію у 20–х рр.), та надолужували потім за рахунок різноманітних курсів. Членство в рядах партії ставило досить жорсткі вимоги до жінок. Вони повинні були бути активними, дисциплінованими, ініціативними, без ускладнень виконувати доручення партії, політично грамотними. Особисте життя не повинно було заважати партійній діяльності. Однак не всі жінки могли відповідати цим вимогам, і такі, що зовсім не справлялися, виключалися з партії, навіть якщо вони мали яскраве минуле. До таких жінок, наприклад, належала Щербакова Зінаїда, яка була в партії з 1924 р., і звинувачувалася у пасивності. Вона намагалася виправдатися, пояснюючи, що її обмежує в партдіяльності чоловік, та все одно її виключили. Та не тільки власні чоловіки ставали на заваді партдіяльності своїх дружин. Їх однопартійці могли відноситися до них також зневажливо [4, арк. 9]. Не дивлячись на широку задекларовані можливості жінок для реалізації в радянській управлінській системі, де–факто в ній існували гендерні обмеження. В системі управління жінок спрямовували на соціальну сферу, і особливо – сектор «вирішення «жіночого питання», формуючи таким чином «замкнутий цикл»: жінки – для жінок.

Отже, впродовж 1920–х рр. формування жіночого складу партії більшовиків на Запоріжжі відбувалося фактично у два етапи, перший з яких, попри партійне регулювання мав більш органічний характер, другий був переважно результатом «вирішенням «жіночого питання». Жінки–комуністки на Запоріжжі, не дивлячись на декларації рівних можливостей з чоловіками, в дійсності мали обмеження щодо реалізації в партійних структурах.

Список використаних джерел

1. 'Анкеты, заявления, автобиографии', 1923–1924. Державний архів Запорізької області (ДАЗО), Ф.П–1, Оп.1, Спр.81.

2. 'Анкеты, заявления, автобиографии', 1923–1930. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.82.
3. 'Анкеты, заявления, автобиографии', 1923–1929. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.83.
4. 'Афонина, Щербакова. Об исключении из партии', 1925. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.1235.
5. 'Ванькова Нина', 1925. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.1284.
6. Воронина, М., 2017. 'Большевицкий эмансипационный эксперимент у 1920-х роках'. О. Кис, ред., *Українські жінки у горнилі модернізації*, Харків, с.106–131.
7. Воронина, М., 2013. 'Євгенія Бош – полум'яна революціонерка (гендерний аналіз особистості)'. *Гуржівські історичні читання*, 6, с.163–169.
8. Дорошко, МС., 2008. 'Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.)', Київ: *Ніка-Центр*.
9. Кривошій, О., 'Війна, революція, хліб ... і жіноче питання. Жінки Олександрівська-Запоріжжя в боях за омріяну рівність'. [online] Доступно: https://zounb.zp.ua/sites/default/files/news/2015/04/Vijna_revoljucija_hlib_i..._zhinoche_pitannya.pdf
10. Кульницький, С., ред., 2009. 'Нариси повсякденного життя України в добу Непу (1921–1928 рр.)', Київ: *Інститут історії України НАН України*.
11. Маркова, С., 2009. '«Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20–30-ті роки ХХ ст.)', *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. XXVII, с.192–195.
12. 'Протоколи собраний', 1927–1928. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.753.
13. 'Списки делегаток. Отчеты Запорожского окружного женотдела' 1923. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.125.
14. 'Рясна Александра', 1925. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.1647.
15. Фролов, М., 2003. 'Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917–1922). Становлення і функціонування', Запоріжжя: *Прем'єр*.
16. 'Характеристики на членов партії. Автобиографии', 1923. ДАЗО, Ф.П–1, Оп.1, Спр.71.
17. 'Чуб Кузьма. Радковская Мария', 1923. ДАЗО, Ф.П–73, Оп.3, Спр.44.

References

1. 'Ankety, zaiavleniya, avtobyohrafy (1923–1924) (Questionnaires, applications, autobiographies (1923–1924)'. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoj oblasti (DAZO). F.P–1, Op.1. Spr.81.
2. 'Ankety, zaiavleniya, avtobyohrafy (1923–1930) (Questionnaires, applications, autobiography', 1923–1930. DAZO, F.P–1, Op.1, Spr.82.
3. 'Ankety, zaiavleniya, avtobyohrafy (Questionnaires, applications, autobiography', 1923–1930. DAZO, F.P–1, Op.1, Spr.83.
4. 'Afonyna, Shcherbakova. Ob yskliuchenyy yz partyy (Afonina, Shcherbakova On Exemption from the Party', 1925. DAZO, F.P–1, Op.1, Spr.1235.
5. Voronina, M., 2017. 'Bilshovytskyi emansypatsiyni eksperyment u 1920-kh rokakh' (Bolshevik emancipation experiment in the 1920s). O. Kis, red., *Ukrainski zhinky u hornyli modernizatsii*, Kharkiv, s.106–131.
6. Voronina, M., 2013. 'Yevheniia Bosh–polumiana revoliutsionerka (hendernyi analiz osobystosti) (Eugenia Bosch – a fiery revolutionary (gender analysis of personality)', *Hurzhiivski istorichni chytannia*, 6, s.163–169.
7. 'Vankovaia Nyna', 1925. DAZO, F.P–1, Op.1., Spr.1284.
8. Doroshko, M., 2008. 'Nomenklatura: kerivna verkhivka Radianskoj Ukrainy (1917–1938 rr.) (Nomenclature: the leading leadership of Soviet Ukraine (1917–1938 biennium)', Kyiv: *Nika-Tsentr*.
9. Kryvoshyi, O., 'Viina, revoliutsiia, khlib ... i zhinoche pytannia. Zhinky Oleksandrivska–Zaporizhzhia v boiakh za omriianu rivnist (War, revolution, bread ... and a woman's question. Women of Alexander–Zaporizhzhia in battles for the dreamed equality)'. [online] Dostupno: https://zounb.zp.ua/sites/default/files/news/2015/04/Vijna_revoljucija_hlib_i..._zhinoche_pitannya.pdf.
10. Kulchytskyi, S., red., 2009. 'Narysy povsiakdennoho zhyttia Ukrainy v dobu Nepu (1921–1928 rr.) (Essays on the daily life of Ukraine in the days of Nep (1921–1928)'. Kyiv: *Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*.
11. Markova, S., 2009. '«Zhinoche pytannia» yak faktor rozshyrennia sotsialnoi bazy radianskoj vlady (20–30-ti roky XX st.) («Women's Issue» as a factor in expanding the social base of Soviet power (20–30-ies of XX century)', *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. XXVII, s.192–193.

12. 'Protokoly sobranii (Minutes of meetings)', 1927–1928. DAZO, F.P–1, Op.1, Spr.753.
13. 'Spysky delehatok. Otchety Zaporozhskoho okruzhnoho zhenotdela (List of delegates. Reports of the Zaporozhye District Women's Department', 1923. DAZO, F.P–1, Op.1, Spr.125.
14. 'Riasna Aleksandra', 1925. DAZO, F.P–1, Op.1, Spr.1647.
15. Frolov, M., 2003. 'Kompartiino–radianska elita v USSR (1917–1922). Stanovlenniai funktsionuvannia (Communist–Soviet elite in the Ukrainian SSR (1917–1922)', Zaporizhzhia: *Premier*.
16. 'Kharakterystyky na chlenov partyy. Avtobyohrafi (Characteristics for party members. Autobiographies', 1923. DAZO, F.P–1, Op.1, Spr.71.
17. 'Chub Kuzma. Radkovskaia Maryia', 1923. DAZO, F.P–73, Op.3, Spr.44.

*Savchenko I. V., candidate of historical sciences, assistant professor
Department of Sources, Zaporizhzhia National University
(Ukraine, Zaporizhzhia), savchenkoiryna2017@ukr.net*

The «Woman's Face» of the Bolshevik Party in Zaporozhzhia in the late 1910s–1920s

This article is devoted to the disclosure of the collective portrait of women–communists in the Zaporizhzhya region of the late 1910s–1920s. Biographical, dissertational and comparative methods were used to carry out the research tasks. The study determined that the formation of the women's composition of the Communist Party in Zaporizhzhya was twofold. Women belonging to the first stage (end of 1910 – early 1920's) were more independent in shaping their political biographies, and had a large number of representatives from other provinces and Russia. At the second stage, women were involved in the implementation of the Soviet emancipation project.

Keywords: Zaporizhzhia, KP(b)U, women, Soviet emancipation.

* * *

УДК 32.019.51

Бублій І. О.,

магістр історичного факультету,
Київський національний університет ім. Тараса
Шевченка (Україна, Київ), irina150395@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-4417-2010>

СПЕЦИФІКА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1919 – ПОЧАТОК 1920-Х РР.)

Розглядаються особливості більшовицької пропаганди серед українського селянства у перші роки закріплення радянської влади. Аналізуються основні теми, які фігурували у пропагандистських матеріалах, – земельне питання, класове розширення села, дискредитація селянського повстанського руху. Встановлено, що радянські агітатори у своїй діяльності враховували національні, економічні, культурні та гендерні особливості українського села. Крім того, бралася до уваги і місцева специфіка кожного конкретного регіону. Описано процес створення системи інформаційної обробки населення. Основними її складовими були відділи роботи на селі, агітаційно–пропагандистська та видавнича комісії. Вплив на населення і насадження комуністичної ідеології здійснювався також через комітети бідноти (згодом – комітети незможних селян), селянські будинки, хати–читальні, безпартійні конференції, лекції, збори, виступи агітаторів, численні ідеологічні кампанії. Важливими пропагандистськими засобами стали друковані матеріали – періодика, листівки, брошури та книги. У статті наведено перелік книжок, необхідних відділу роботи на селі для подальшого поширення. Особливо розглянуто роботу серед сільського жіноцтва та ставлення радянської влади до релігії у цей період. Встановлено сильні та слабкі сторони більшовицької агітаційно–пропагандистської мережі у селах.

Ключові слова: агітація, пропаганда, УСРР, ідеологія, комунізм, куркульство.

Сьогодні незалежна Україна стикається з багатьма внутрішніми та зовнішніми викликами, серед яких велику загрозу становлять інформаційні. В умовах «гібридної війни» проти нашої держави російські політтехнологи часто вдаються до методів, які були напрацьовані ще радянською пропагандою на початку ХХ ст. Серед них – поширення спотвореної інформації, використання